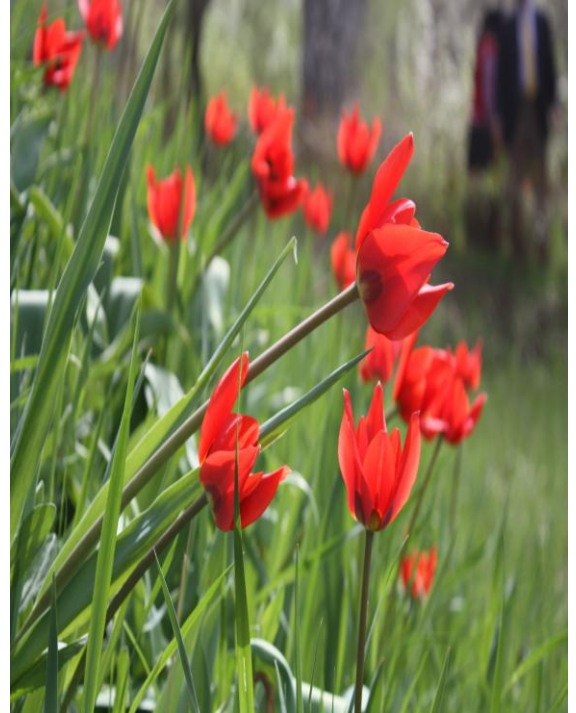

Amasya'nın Laleleri...

Yazan: Yelgin ARKOÇ MESCİ

Yine mevsimi geliyor...
Çok yakında uyanacaklar...
Görenlerin ruhunu okşayacaklar...
Kimler mi?
Amasya'nın laleleri...

“Mart ortalarına doğruydu. Önce her biri kılıç gibi buğulu yeşil iki yaprağını çıkardı topraktan. Çalıların, ağaçların, asmaların arasından. Sıkıca, yan yana, bir arada... O yaprakların tam orta yerinden yine yapraklar çıktı. Ve o yaprakların ortasından sıkı sıkıya kapalı, sarımsı pembemsi tomurcuk verdi. Yüreklere saplanacak ok gibi...”

Fotoğraf 1 Çakallar'da laleler. Sacit ŞAHİN

“Bir ay sürmedi; serpildi boy attı, büyüdü açıldı tomurcuklar, altı sivri uçlu kıpkırmızı taç yaprak ile. O, öyle güzel, öyle narin, öyle alımlıydı ki görenler bakmalara doyamadı. Kimisi Yaradan'ına şükretti; önünde diz çöktü, kokladı, sevdi. Kimisi hoyratça kopardı, ‘Vazomda güzel durur,’ dedi. Kimisi benim olsun istedi, yumrusuna ihtimam gösterdi. Kimisi de ‘Ben bakar büyütürüm,’ dedi.”

Amasyalılar sarı, mor, lale bilmezler...

Varsa yoksa kırmızı, kıpkırmızı laleler...

Şimdilerde laleleri Ferhat'ın Şirin'ine kavuşamadığı o dağlarda görürler...

Anadolu'nun lale kültürü, Orta Asya'dan gelen Türklerle birlikte oluşmuş. Türklerin Orta Asya'dan yanlarında getirdikleri lale Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde, zarafetin, ilahi güzelliğin ve çekiciliğin sembolü olmuş.

Çiçeğinin sapıyla birleştiği yerde; tam dervişin içinin yanması misali her birinde ağıt yakan saklı altı karasıyla. Ya da aşkını yüreğine gömenlerin edasıyla...

Mevlana:

“Ey Gönül! Canına üflenen nefhayla yan da kavrul! Amma lale gibi ol ki, halinden sadece ‘yar’ haberdar olsun,” demiş.

Sapının ucunda açan tek bir çiçek Allah’ın birliği ile özdeşleştirilmiş...

Yeri gelmiş bağı yanık bir dervişle eş tutulmuş, ilahi aşkın sembolü olmuş...

Masmavi, turkuaz bir çinide kırmızı rengi ile aşk olmuş, aşk duyulan güzel sevginin sembolü olmuş. Dokumada, taş oymada, tezhipte duyguları anlatan desen olmuş...

Lale deyince çoğu kişinin aklına Osmanlı Dönemi’nde, İstanbul’da yaşanan *Lale Devri* gelir. Ancak lalenin doğal anavatanı İstanbul değil, Anadolu’dur. Amasya ve çevresi de bu doğal yayılım alanlarından biriydi.

Amasyalılar Kanuni Sultan Süleyman’ın oğlu Şehzade Mustafa’yı çok sever, kendinden biri gibi görürdü. Yarı hüznün yarı gurur ile nesilden nesile kırmızı lale ile Şehzade Mustafa’yı birlikte anan bir öykü aktarılır, anlatılır bu yamaçlarda, yüzyıllardan bu yana...

Bir zamanlar bu topraklarda Kanuni Sultan Süleyman’ın büyük oğlu Şehzade Mustafa yaşamış. On üç yıl Amasya’da valilik yapmış. Kalenin tam karşı yamacında, Ferhat Dağı’nın eteğinde, tüm şehre hâkim olan sarp kayaların üzerindeki tepede, Çakallar Mevkii denen bugün bile *Köşk Kayası* diye anılan yerde, Şehzade Mustafa’nın bir av köşkü varmış. Bin bir çiçeğe ev sahipliği yapan bu yamaçlarda, her baharda kiraz, elma, yemişen dalları çiçek açarken, altlarında da o beyaz ve pembe çiçeklere nispet yaparcasına kıpkırmızı laleler açıp her yanı kaplamış. Rivayet odur ki; Şehzade Mustafa da çiçek böcek bürülü bu tepelerden, kırmızı lalelerin ardından, aşağıda, vadinin tabanında minareler ve yeşillikler arasından kıvrım kıvrım akan Yeşilirmak’a bakıp, Payitaht İstanbul’u hatırlar, İstanbul’un hasreti ile yanarmış. İstanbul’a gideceği günlerin hayalini kurarmış. Gel zaman git zaman, sonrasında araya nifak sokup oğulu babaya kırdırmışlar; Şehzade Mustafa’yı Konya’da babasının gözleri önünde, hanedanın kanı akmasın diye teamüller doğrultusunda boğmuşlar. Bu olay Anadolu’da ayaklanmalara sebep olmuş. Özellikle de şehzadelerin eğitim yeri ve eyalet merkezi olan Amasyalıları küstürmüş.

Koskoca cihan padişahı Kanuni Sultan Süleyman 1555’te İran dönüşü Anadolu’daki ayaklanmaları önlemek ve şehir halkının gönlünü almak için Amasya ya gelmiş. Burada altı ay kalan Kanuni Sultan Süleyman’ın huzura kabul için bir iki ay beklettiği Avusturya İmparatoru Ferdinand’ın elçisi *Busbecq*, hükümdarının isteklerini Kanuni Sultan Süleyman’a kabul ettirememiş. Ama geldiği mevsimde, Amasya Sarayı’nda, konakların bahçelerinde ve bu yamaçlarda gördüğü o güzel kıpkırmızı lalelerin lale soğanlarını toplamış, önce memleketi Avusturya’ya götürmüş. Daha sonra bu laleler Hollanda’ya gönderilmiş ve oradan da kültüre alınıp bütün Avrupa’ya, dünyaya yayılmış.

Sonrasında da Avrupa’da lale çılgınlığı başlamış. Laleler statü belirler olmuş. Devirlere adını vermiş. Borsaları etkilemiş. Saray bahçelerini süslemiş. Her baharda binlercesi, yüz binlercesi parklara, bahçelere dikilip, boy göstermiş...

Lale bu ya, kendi yangısını saklamış, tüm insanlara sevgi muhabbet salmış...

Laleler Amasya’da mart başında topraktan başını çıkarır, mart sonuna çiçeklerini açarlar. Çakallar, Kaleköy, Bardağı yamaçları, Lalenin Deresi, Bülbül Deresi en sevdikleri yerlerdir şimdilerde.

1960’lı yılların sonlarıydı. Bizler Amasya kent merkezindeki Kuba Mahallesi’nin çocuklarıydık. Yabancılar geldi Çakallar’a, “Söküp getireceğiniz her lale soğanı için size beş kuruş vereceğiz,” dediler çocuklara. Köstebek yuvası gibi oldu yamaçlar. Kimi çocuk “Artık lalelerimiz açmayacak mı?” diye ağladı, kimi çocuk aklınca çalıştı, para kazanmanın sevinci ile daha çok söktü. Ecnebler ise o kırmızı lale soğanlarını alıp uzak uzak diyarlara götürdüler.

Yabancıların lale soğanı toplatması birkaç yıl üst üste tekrarlandı. Lale soğanları toplandıkça laleler her yıl daha az açtı, zaman geçtikçe daha da azaldı...

Fotoğraf 3. Kaleköy'de üzüm bağında laleler. Aydın Babacan

Şimdilerde üç tür Amasya Lalesi var diyor bilim insanları. Dağlarımızda, bahçelerimizde yaygın olarak *Tulipa Armena* ve bir de *Tulipa Praeox* var.

Ama üçüncüsü olan var ki; Avrupa'nın *Tulipa Spengeri Baker* biz Amasyalıların *Amasya Lalesi*, *Nezahat Gökyiğit Botanik Bahçesi (NGBB)* bilim insanlarının ve basının ise *Yitik Lale* diye isimlendirdiği, hikayesi hem botanik hem de kültürel tarih açısından oldukça ilginç olan. Bu yalnızca bir bitkinin öyküsü değil; Anadolu'nun kadim estetik anlayışının hikayesi olması yanında, değerlerin sahiplenilememesi ve yitirilmesinin ve de farkındalık oluşmasının hikayesi.

1894 de taksonomisi yapılan ve uluslararası literatürde *Tulipa Spengeri Baker* diye isimlendirilen Amasya Lalesi'nin görüntü ve kokusuyla bir eşi daha olmadığı, mayıs ayında açtığı, tüm aramalara karşın günümüzde bulunamadığı ifade ediliyor.

Yani o, şimdilerde bir şehir efsanesi! Çinilerimizde, bezemelerimizde kendine yer bulmuş, ama şimdi bulamadığımız, bizim olan, bulmamız, sahiplenmemiz, korumamız, çoğaltmamız gereken bir lale...

Bundan 134 yıl önce, 1892 yılında bu bölgede bulunan Alman bir bahçıvan olan *Mühlendorf* tarafından Avrupa ile tanıştırılmış. Bir iddiaya göre kayda alındığı yer de Geldingen Ovası'ndaki *Alaman Çiftliği* olarak bilinen yer. O dönemlerde batıya bitki soğanı ihracatı büyük bir endüstri imiş. Bu kapsamda ihracatı yapanlar tarafından toplatılan lale soğanları yurt dışına, bu işin ticaretini yapan İtalya'daki Spengeri ailesine gönderilmiş. Ve lalemizi Avrupa'ya tanıtan bu aileye ithafen *Tulipa Spengeri* olarak adlandırılmış, bu isimle Avrupa'da satışına başlanmış. Daha sonra 1759 yılında Londra'da kurulmuş ve dünyanın en

büyük botanik parklarından biri olan *Kew Gardens* tarafından bu lalemiz satın alınmış. Türü bilimsel olarak tanımlayan kişi bu botanik parkı ile bağlantılı çalışan İngiliz botanikçi *John Glibert Baker* olmuş. İngiliz botanikçi 1894 yılında türü *Tulipa Spengeri Baker* olarak tanımlamış ve Amasya Lalesi dünya literatürüne bu isimle girmiş...

Endemik bir tür olan lalemiz çoğu diğer soğanlı bitkilerde olduğu gibi doğasında, yani binlerce yıldır yetiştiği bilinen bölgelerde, aşırı toplanma, tarım alanlarının genişlemesi, habitat kaybı gibi nedenlerden zamanla tamamen kaybolmuş. Yüz yıla yakındır görülememiş.

Yani günümüz Türkiye'sinde, "doğada nesli tükenmiş" olarak kabul edilmiş.

Ancak zamanında Avrupa'ya giden soğanlar botanik parklarında, bahçelerde çoğaltılmış. Avrupa'da kültür bitkisi olarak yetiştirilmeye devam etmiş. Anavatanında kaybolmuş ama diğer lalelere göre daha geç açması, görüntüsünün zarif ve güzel olması, uzun süre dayanması gibi nedenlerle başka ülkelerde yaşamaya devam eden nadir bir Anadolu çiçeği olmuş.

Bizlerin yıllarca aradığı *Amasya Lalesi-Tulipa Spengeri Baker*'ı dünyadaki sekiz buçuk milyon bitki ve mantar çeşidini bünyesinde bulunduran *Kew Garden*'da ilk gördüğümde sanki bir yakını bulmuş gibi heyecanlandığımı çok iyi hatırlıyorum.

Anadolu'nun kaybolmuş veya tehlike altındaki türlerini araştırma ve yeniden kazandırma projelerini yürüten İstanbul'daki *Nezahat Gökyiğit Botanik Bahçesi (NGBB)* 2015 yılında bir çalışma başlatarak Amasya'nın yitik lalesi *Tulipa Spengeri Baker*'ı *Kew Gardens*'dan satın alarak kendi botanik parkında yeniden üretmiş. Tabi bu çalışma en az bir beş yıllık çabayı gerektirmiş. Sonrasında 2022 yılında Merzifon'da gönüllülerden oluşan kişiler NGBB'nden alınan bu lale soğanlarıyla TEMA bahçesinde deneme dikimleri yapmışlar. Dikilen lale soğanları bir yıl sonra çiçek açmış.

Fotoğraf 4. Amasya Yeşilirmak-Yalıboyu ve Harşena Dağı. Yelgin Arkoç Mesci

Bu kez 2025 yılında NGBB, Amasya Valiliği ve Amasya Milli Parklar öncülüğünde, Amasya Üniversitesi'nden Prof. Dr. Cengiz Yıldırım ile Prof. Dr. Arzu Cansaran'ın akademik danışmanlığında bir proje oluşturulmuş. NGBB'nden alınan doksan bin civarında tohum Amasya dağlarında doğa ile buluşturulmuş.

Projenin başarıya ulaşması Amasya halkı için çok önemli. Tohumu dağlara ekilen lalelerin açması için bir beş yıl daha bekleyeceğiz sanırım.

Ama yine de diğer kıpkırmızı, upuzun saplı, başı dik lalelerimiz inatla tutunuyor bu yamaçlarda. Bahçe sahipleri korumasa gideceklerdi belki diğer ikisi de.

Her mart ayı sonunda, nisan başında, bir bebeğin yumruğundan büyük kırmızı çiçeği ve güzel kokusu ile bahçelerde, çalı diplerinde, çitlerde, beyaz çiçekli kiraz ağaçlarının, asma ve deveklerin arasında, kendilerine yer buldukları her yerde açıyorlar sırları ile şimdilerde...

İnatla, tutunurcasına, baharı müjdelercesine, yeniden doğuşu muştularcasına...

Sürdürüyorlar nesillerini dağlarımızda, bağlarımızda.

Boy atıp, muhteşem güzelliklerini sunuyorlar biz yaşayanlara...

Yitik Lale diye isimlendirilen Amasya Lalesi de doğasında saklanmış, gün yüzüne çıkacağı günü bekliyordur belki bir yerlerde...

Amasya Laleleri
Yelgin Mesci 2013

Fotoğraf 6. Tulipa Spengeri Baker. Royal Botanic Gardens-Kew-Londra

Şimdi yine Mart ayı gelecek, yani lale zamanı!..

Bu yazıyı okuyan sen, hiç dağ yamaçlarında açmış lale gördün mü?

Hiç diz çöküp o upuzun narin saplı kırmızı laleye yakından baktın mı?

Ve hiç lale kokladın mı?

O kırmızı laleleri bir kez olsun görsen, o lalelere bir kez olsun baksan, dokunsan ve koklasan...

O sırrı keşfedecek, o aşkı duyacaksın belki...

Kim bilir, belki daha da mutlu hissedeceksin kendini...

2026 Amasya-Türkiye